

י"ד סיון

הרב חיים מוולוז'ין

הסכם יששכר וזבולון

בתאריך י"ד בסיון חל יום פטירתו של הרב חיים מוולוז'ין, שנפטר בתאריך זה בשנת תקפ"א (1821). הרב היה תלמידו של הגר"א, שבהמלצתו שב לעירו וולאז'ין לכהן בה כרב העיר, ולאחר פטירת הגר"א הוא הקים את ישיבת וולאז'ין ממנה צמחו גדולי התורה של הדורות הבאים. הרב כתב את הספרים 'נפש החיים' העוסק בנושאי אמונה, תפילה, לימוד תורה וקבלה; פירוש על מסכת אבות בשם 'רוח חיים' ושו"ת 'חוט המשולש' המכיל תשובות בהלכה.

מעשה בשני אחים, האחד סוחר עשיר והשני איש תם יושב אהלים והוגה בתורה. שנים רבות היה האח העשיר מפרנס את אחיו העני, אך יום אחד הציע העשיר לאחיו העני שיערכו הסכם 'יששכר וזבולון', כלומר העשיר ייתן חצי מרווחיו לאחיו ואחיו ייתן לו בתמורה שחר חצי מלימוד התורה שלו. האח העני הלך להתייעץ עם הרב חיים מוולאז'ין שאמר שאכן יש היתכנות להסכם זה, אבל העדיף שהאח העשיר יפרנס את אחיו העני ללא כל הסכם ותלות בלימוד התורה שלו, שכן מסירת חצי משכר לימוד התורה מהווה גרעון לאדם הלומד, שאת חצי מלימודו מעביר לאחיו, וכן האח העשיר יזכה לשכר גדול של תומך בלומד תורה ללא בקשת תמורה.¹ מדברי הרב חיים מוולאז'ין נלמד שמימוש הסכם יששכר וזבולון אינו בעל עדיפות משום שחצי משכר לימוד תורה עובר לעשיר.

'הסכם יששכר וזבולון' הוא הסכם בין אדם בעל יכולת כלכלית לתלמיד חכם. העשיר תומך בתלמיד חכם ומספק לו את צרכיו הגשמיים ובתמורה נחשב לשותף בתורה שהתלמיד חכם לומד, ושכר המצווה מתחלק ביניהם. המקור להסכם זה מופיע בתורה: "וְיִשְׁכָּר וְזִבְלוֹן לְחֹף יָמִים יִשְׁכָּן וְהוּא לְחֹף אֶנְיָת וְיִנְכָתוּ עַל צִידוֹ. יִשְׁשָׁכָר חֹמֶר גָּרֶם לְבָן הַמִּשְׁפָּטִים",² וביאר רש"י³ ששני השבטים עשו שותפות בניהם כשהיה שבט זבולון עוסק במסחר מעבר לים ומפרנס את שבט יששכר שהיה לומד תורה, ומפאת החשיבות של זבולון המפרנס הוא נכתב בתורה לפני יששכר. מימוש להסכם זה נמצא גם בתלמוד⁴ המספר על אדם ששמו 'שמעון אחי עזריה', דבר תמוה שכן בדרך-כלל היו קוראים לאדם על-שם אביו ולא על-שם אחיו; אלא, שעזריה היה עוסק במסחר ומפרנס את אחיו שמעון, "והתנו

¹ שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן לה).

² בראשית (מט, יג-יד).

³ רש"י (בראשית מט, יג; דברים לג, יח).

⁴ זבחים (ב ע"א).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

ב"ה

ביניהן שיהא חלק לעזריה בשכר תלמודו של שמעון⁵ ולכן נקרא שמעון על-שם אחיו שתמך בו כלכלית.⁶

בתלמוד⁶ מסופר על הסכם בין שני אחים, הלל ושבנא, שאינו מועיל משום שהוא נעשה לאחר שסיים הלומד ללמוד את תלמודו, אלא צריך שההסכם ייערך לפני תחילת הלימוד. הבחנה זו הוזכרה ברמ"א: "אבל אם כבר עסק בתורה, אינו יכול למכור לו חלקו בשביל ממון שיתנו לו".⁷ בטעם הדין כתב הנצי"ב,⁸ שהמטרה היא לתת נחת כלכלית ללומד התורה ולהסיר ממנו את עול הפרנסה, וזה דווקא שההסכם נעשה מראש ומעתה הלומד יוכל ללמוד ללא טרדות.

מהי מהות הסכם יששכר וזבולון? ניתן לומר שלא מדובר על צדקה ותמיכה כלכלית בלומד התורה, שהרי ליששכר היו שדות וכרמים, אלא מדובר על הסכם שותפות קנייני בו העשיר נותן מרווחיו ללומד התורה ובתמורה לומד התורה נותן משכר לימודו לעשיר, כדברי הרב משה פיינשטיין:

וזהו ממצוות לימוד ועסק בתורה שאמרה תורה לאלו שאי-אפשר להם ללמוד מפני שאינו יודע כלל ללמוד או מפני הטרדות שיש לו, יספיק לאחרים הלומדים... ותחשב לו כאילו לומד בעצמו.⁹

אולם ניתן לומר שאי-אפשר למכור לאחרים את זכויות לימוד התורה, כפי שכתב הרב משה אלשקר¹⁰ בשם רב האי גאון על אותם אלו שמוכרים זכויות מעשיהם הטובים ולימוד התורה: כי דברים אלו דברי הבל שאין לסמוך עליהן ואיך יעלה על לב כי שכרו של זה של מעשים טובים שעשה זה לזה... וכל אחד ואחד מעלתו לפי מעשיו.

לגישה זו, הסכם יששכר וזבולון אינו הסכם שותפות אלא סיוע כלכלי ללומדי התורה.

אחת ההשלכות המרתקות משתי גישות אלו בגדר ההסכם היא האם יש התמעטות בשכר לימוד התורה של יששכר, שכן חצי משכר לימודו הוא מעביר לזבולון, או שמא אין שכרו מתמעט? החיד"א¹¹ הציג זאת בדרך מעניינת - אישה מקבלת חצי משכר בעלה הלומד תורה, וכעת אדם זה ערך הסכם יששכר וזבולון, כך שלא נותר לו מאומה משכר לימודו, שכן חצי לקחה האישה וחצי לקח העשיר מכוח ההסכם, "ואיך יתכן דבעל תורה מבחוץ והעשיר ואישתו יציגו אותו כלי ריק", תמה החיד"א.

נראה שהתשובה לשאלה זו תלויה בגדר ההסכם - אם עניינו הסכם שותפות, אזי ככל שותפות בה הרווחים מתחלקים בשווה כך חצי משכר לימוד התורה עובר לעשיר,¹² כפי שכתב הנצי"ב¹³ שבעולם הבא העשיר ולומד התורה יישבו זה לצד זה משום שממעטים את שכר לימודו של הלומד ומעבירים אותו לעשיר ובכך שניהם שווים.

בספר פרדס יוסף¹⁴ כתב שזה הביאור בפסוק 'שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך', כלומר דווקא זבולון הוא זה ששמח, כי הוא פרנס את אחיו בעולם הזה וגם בעולם הבא יש לו שכר לימוד שעבר

⁵ רש"י (זבחים ב ע"א ד"ה שמעון).

⁶ סוטה (כא ע"א).

⁷ רמ"א (יו"ד סימן רמו סעיף א).

⁸ שו"ת משיב דבר (ח"ג סימן יד).

⁹ שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ד סימן לז).

¹⁰ שו"ת מהר"ם אלשקר (סימן קא).

¹¹ החיד"א (ראש דוד, פרשת קדושים ד"ה והנה לכאורה; מדבר קדמות, מערכת מ אות לו).

¹² דברי מהרי"א (פרשת ויחי ד"ה וירא מנוחה); ילקוט אליעזר (תהילים כג); משך חכמה (בראשית מט, טו); אונים לתורה (דברים לג, יח).

¹³ שו"ת משיב דבר (ח"ג סימן יד).

¹⁴ פרדס יוסף (פרשת תולדות אות ט ד"ה וזהו פירוש).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

ב"ה

אליו, אך יששכר ישמח רק באוהליך, בעולם הזה שמתפרנס ולומד אך לעולם הבא אינו שמח כי נלקח ממנו חצי משכר לימודו.

לכן כתב הרב חיים בן עטר,¹⁵ שיש להעדיף שילוב בין תורה לעבודה ולא עריכת הסכם יששכר וזבולון בו יש התמעטות משכר הלימוד, וכדברי הפלא יועץ:

התלמיד חכם שיש לו אפילו מועט משלו ראוי לו להיות מצטמק ויפה לו ולא יתרצה לטול פרס ולמכור חלק מתורתו כי כל חפצים לא ישוו בה... ובודאי שאם יגרע החצי מחלקו לעולם הבא וינתן לעשיר.¹⁶

כפי שראינו, גישה זו מצויה גם אצל הרב חיים מוולאז'ין שהציע ללומד לוותר על ההסכם משום שבכך הוא ממעט משכר הלימוד שלו.

אולם אם נבין את ההסכם כפי האפשרות השנייה, שלא ניתן להעביר זכויות של לימוד תורה ומעשים טובים, ועניינו של ההסכם הוא תמיכה כלכלית בלומד התורה, אזי אין בכך מיעוט בשכר לימודו,¹⁷ כפי שדימה זאת הרב פנחס הורוויץ¹⁸ למדליק נר מר שאינו מחסר את אורו.

נמצאנו למדים על משמעותו של הסכם יששכר וזבולון, האם עניינו הסכם שותפות שהרווחים מתחלקים בשווה ובכך שווה הלומד לעשיר התומך בו שכן חצי משכר לימודו עובר לעשיר. או שמא מדובר על תמיכה בלומד התורה, שכן לא ניתן למכור ולהעביר זכויות, ובכך לא נגרע שכרו של לומד התורה.

¹⁵ חפץ ה' (ברכות ח ע"א). כ"כ: בן יהוידע (ברכות ח ע"א ד"ה שם גדול הנהנה).

¹⁶ פלא יועץ (ערך חיזוק).

¹⁷ אור החיים (שמות ל, יג ד"ה כל העובר); החיד"א (ראש דוד, פרשת משפטים סוד"ה ומעתה נעמוד); שפת אמת (פרשת ויחי סוף שנת תרנ"ג); בני יששכר (מאמרי חודש סיון מאמר ח - מגילת רות ד"ה אידי דאתי); שו"ת שרגא המאיר (ח"ב סימן עג ד"ה היוצא, אות א); אילת השחר (פרשת וזאת הברכה פרק לג ד"ה שמח זבולון), בשם החזו"א.

¹⁸ הפלאה (כתובות, הקדמה אות מג).